

Panel: *Alevi Sorunu ve Çözümü*, 6.4.2002, Kultur- und Sportzentrum beim Schloss,
Oberemattstr. 13, CH-4133 Pratteln

Die Aleviten in der modernen Geschichte (19. – 21. Jh.)

Modern çağda Aleviler (19. – 21. Yüzyıl)

Hans-Lukas Kieser
hans-lukas.kieser@unibas.ch

Sayın Basel ve Çevresi Alevi-Bektaşî Kültür Birliği yönetimcileri, beni bu panele davet ettiğiniz için teşekkür ederim. Sayın dinleyiciler ve katılımcılar, İsviçre’de yaşıyan sevgili Aleviler. Hepinizi selamlıyorum.

Bugün tarihçi olarak 19uncu ve 20inci yüzyıldaki Alevi tarihi üzerine önemli birkaç noktayı vurgulamak ve günümüzdeki Alevi rönesansı, uyanışı ile ilgili bazı düşünceler söylemek isterim.

Her din ve kültür gibi Alevilik de modern çağda zorluklar ile karşılaşılıyor. Ne geçmiş zamanı tasfiye edilmeli ne de tutuculukla korunmalı, fakat kendi köklerine sahip çıkarak geleceğe yönelik yaratıcı çözümler bulunmalıdır. İbadetleri mecburen gizli olduğu ve kendileri Sünni çoğunluk tarafından hor görüldükleri için, Alevilerin 19uncu yüzyıldan beri modern çağdan çok şey beklemekte idiler. Ancak bu çağda Alevilerin de hayal kırıklığıyla sonuçlanan tecrübeleri oldu. Modern çağ bilimsel ilerlemenin ve evrensel insan haklarının, aynı zamanda da totaliter devletlerin ve aşırı milliyetçiliğin dönemidir. Yeni ideolojiler çoğu kez dinin yerine kondular ya da iktidar kavgalarında alet olarak kullanıldılar. Ne yazık ki bu şekilde modern olmaya çalışan insan da önemli hatalar yaptı. Çağdaş olmasını başarabilmek için insanın ve toplumun kendi mirasını efsaneleştirmeden sahiplenmesi gerekir. Kendi etnik ve kültürel miraslarını kucaklayabilen bir ülke huzurlu, sağlam ve güvenli olacaktır.

Tanzimat’tan önceki durum

Yüzelli, iki yüz sene önce taşrada yaşıyan Alevilerin problemleri öncelikle ekonomik ve sosyal idi. 16ncı yüzyılda, kızılbaş ayaklanmalar döneminde görüldüğu gibi, açık zulüm ve

cezalar artık yoktu, fakat hor görme ve sömürme devam etti. O zaman merkez ve doğu Anadolu'da bulunan yabancılar Alevilerden en çok yıpratılan zümre diye bahsettiler. Alevilerin cemlerindeki “şah gele” duaları tamamen eskatolojik bir umudu, dışarıdan gelen bir kurtarıcıyı beklediklerini ifade ederdi, 300 sene önceki dönemin aksine İran şahıyla somut ilişkileri kalmadı. O köylerin dünyasında ne kadar “halis” Alevilik, cemler, ziyaretler, musahiplikleri vardı ise de, insanlar yoksul şekilde marjinal bir coğrafyada zorluk içinde yaşadılar.

Tanzimat ve Sultan Abdulhamid

Tanzimat denilen 170 sene önce başlayan Osmanlı reform hareketi Orta ve Doğu Anadolu'daki Aleviler için bir umut kaynağı idi. Bu beklenti de gayet mantıklı idi, çünkü Tanzimatçılar tarafından ilan edilen liberal değişimler sayesinde hem Müslüman olmayanlar hem de Sünni olmayan Alevi zümresi millet-i hâkime denilen egemen olan Müslümanlarla hukuki ve sosyal eşitliğe kavuşacaklarına inandılar. Ayrıca ilerici sayılan Tanzimatçılar aşağılayıcı “gavur” kelimesinin kullanılmasını yasakladılar. 16ncı yüzyıldan beri Aleviler, örneğin Pir Sultan Abdal, bu sözü Sünniler için, bunlar ise eskiden beri gayri Müslimler için kullanırlardı. (Ne ilginçtir ki, tramvayda iken bu sözü bugün bile bazen duyuyorum, ancak İsviçreliler için kullanılıyor.)

Tanzimat taşrada ve özellikle doğu vilayetlerinde başarısız bir reform siyaseti idi. Eski yerel düzeni ve otonom Kürt beyliklerini kırmaya devletin askeri gücü yetti ise de, ümit edilen daha adaletli, eşitçi ve modern yeni düzeni getirmeye sivil gücü yetmedi. Mantıklı olarak Tanzimat'ın ikinci yarısında - 19uncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde - Doğu Alevileri Hıristiyan komşuları gibi reform ümitlerini gittikçe Batıya bağladılar. Özellikle de Batı'dan gelen, misyoner denilen öğretmenler ve doktorlar tarafından sosyal ve kültürel ilerleme için katkı beklediler. Çünkü çoğu Protestan olan bu yabancılar o senelerde vilayet ve sancak merkezlerinde her unsura ve sınıfa açık olan modern okul ve hastane kurdular. Birçok Alevi köyü onlardan köy okulunun kurulmasını ve genel olarak destek talep ettiler, hatta kendilerini “Prot”, yani Protestan ilan eden aşiretler ve köyler bile vardı. Ancak bu yabancıların etkisinden rahatsız olan Osmanlı hükümeti bu ilişkileri sertçe bastırdı.

O zamanki Osmanlı İmparatorluğunun çağdaşlaşma çabaları arkasında çeşitli, ve de bazen birbirlerine aykırı olan amaçları vardı. Yöneticilerin belki en önemli motivasyonu, modern çağda siyasi anlamda gittikçe zayıflayan İslam gücünün yeniden kuvvetlendirilmesi idi. Bu

açıdan Tanzimat'ın isteği eski ve Sünni bir temelde duran İmparatorluğun onarılması idi. Bunun bir belirgesi olarak 1826'da Bektaşî tarikatının kapatılmasını va bazı tekkelerine Nakşbendi şeyhlerin tayin edilmelerini görüyoruz. Elli sene sonra Sultan Abdulhamid geniş ölçüde açık ve resmi bir İslam birliği siyasetini uyguladı. Bazı Sünni aşiretlerine Hamidiye Alayları gibi imtiyazlar verildi. Bu politika sadece yerli Hıristiyanları değil, Alevileri de tehdit ve rahatsız etti.

Jön Türk dönemi

Bundan dolayı bu unsurlar 1908'deki Jön Türk İnkilabını - Genç Türk devrimini - sevinç ve ümit ile karşıladılar. Kısa süren birinci bir Alevi uyanışı o senelerde meydana geldi. Ancak Balkan savaşları sonucu, Rumeli'nin kaybedilmesi, binlerce Türkün ve Müslümanın baskına ve göçe tabi tutulması aşırı İslam ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesine ve Anadolu'daki gayri Müslimlere karşı saldırgan İslamcılığa yol açtı. 1913'teki İttihad Terakki tek parti diktatörlüğün beş yıl önce vaad edilen liberal, demokratik ve çoğulcu düşünce ile ilgisi kalmadı. Ağustos 1914'te birkaç lider Almanya'nın yanında Dünya Savaşına katılmaya karar verdi ve Ekim'de Rusya'ya saldırmaya başladılar. Kasım'da ise Şeyh ül-Islam cihat ilan etti. Çoğu ateist ve positivist sayılan İttihatçılar Alman müttefiklerinin istedikleri gibi İslamı etkili bir araç olarak kullandılar. Aleviler doğal olarak bu durumdan rahatsız oldular.

Ancak o senelerde Alevi-Bektaşilerde 16ncı yüzyıldan beri mevcut olan bir uçurum yine net olarak ortaya çıktı. 1826'dan 1908'e kadar resmi olarak kapatılan fakat gizlice toplantılarını sürdüren Bektaşî tekkeleri Jön Türk hareketini baştan beri desteklemekte idiler. Her ne kadar İttihatçılar eskiden ilan ettikleri prensiplerine aykırı faaliyetleri de sürdürdüler ise de, Bektaşilerin bu desteklerini Birinci Dünya Savaşında da geri çekmediler. Onların aksine doğu Alevileri henüz kazanmaya başladıkları siyasi güvenlerini 1913'ten sonra hızla kaybettiler. O zaman Sivas'ta çalışan bir Osmanlı memuruna göre Aleviler Hıristiyan komşuları gibi 8 Ocak 1914'te kararlaştırılan uluslar arası Doğu Vilayetleri reform planını sıcak karşıladılar. Bu plan yıllardır kan dökülen bu bölge için demokratik reformlar, uluslar arası kontrol, yerel seçimler ve yerel dillerin tanınmasını öngörmekteydi. Savaş kararıyla beraber hükümet bu planı da iptal etti.

Alevi geleneğinde hak ve hakikat meydanının büyük önemi vardır. Buna dayanarak bazı gerçeklerden de kısaca bahsetmek istiyorum.

1915-16 arasında doğu Alevilerin bazıları dünya ve insanlık önünde unutulmayacak şekilde onurlu davrandılar. Ermeni milleti o zaman sistematik şekilde imha edilip üç bin yıllık Anadolu haritasından silinip kayboldu. Uluslar arası tarihin bu olayı nasıl isimlendirdiği biliniyor. Binlerce kurban için Alevi Dersim bölgesi tek sığınma yeri oldu. Ölümden kurtulup oradan yurtdışına kaçabildiler.

Ayrıca bugünkü birçok Alevi ailelerin o zaman kurtarılan ya da kaçırılan Ermeni neneleri var. Maalesef aileler içinde yakın zamanlara kadar bu da bir tabu konusu idi. Genel toplumsal baskıdan başka bunun bir sebebi olarak da bazı yerlerde, özellikle Erzincan yöresinde, şunu görmekteyiz: 19uncu yüzyıl sırasında birçok Zaza Alevi aşiretleri daha gelişmiş durumda bulunan Hıristiyan köylerin yanına yerleşmeye başladılar. Komşuların 1915'teki sözde tehcirinden dolayı o güzel toprakları ve evleri sonunda onların payına düştü. Üç sene sonra Ermeni milislerin intikamçı kanlı faaliyetlerinden dolayı 1918'de ilişkiler daha da bozuldu. Bunların dışında Aleviler gayri müslim komşularıyla genellikle barış içinde beraber yaşadılar. Kutsal ziyaretleri ve *galan* gibi bazı bayramları paylaşıp, bazen Hıristiyan dostlarından kirvelerini seçtikleri bile olurdu.

Kemalist cumhuriyet

1923'te kurulan Cumhuriyet her ne kadar yeni ve Alevilere ümit veren adımlar attıysa da, yine de bazı çözülmemiş olan eski problemlerin etkisinden kurtulamadı. Bektaşî yönetimler ve bazı Alevi reisleri, tıpkı Balaban aşiret reisi Gül Ağa, Birinci Dünya Savaşı sırasında da devletçi idiler. 1924'teki Halifenin kaldırılması diğer birçok Aleviler'in Cumhuriyetin eşitlik ilkesi çerçevesinde toplanmalarına neden oldu.

Ancak batılı anlamda laikliğe aykırı olan, İslamı resmi din gibi idare eden, ve Alevilerin bugüne kadar temsil edilmediği Diyanet İşleri de o senede kuruldu. Bektaşî ve Alevi tekkeler ise, diğer tarikatlar gibi, bir sene sonra kapatıldılar. O zaman yaygın olan, Aleviliği pagan öz Türklüğü olarak değerlendiren etno-milliyetçi şamanist tezi mantıklı olarak Zazaca ve Kurmanca konuşan Kürt Alevileri yabancılaştırdı. O yıllarda egemen olan, devleti ilahileştiren, cumhuriyet idealine aslında aykırı olan etno-Türk sağ milliyetçiliği da Kürt milliyetçiliği kışkırtıp modern çoğulcu çözümlere müsade vermedi.

1930lardaki Cumhuriyet, o dönemdeki gazetelerde yayınlandığı gibi, Dersim bölgesinde bir İsviçre yaratmaya kalktı, ancak askeri güc ile İsviçre kurulamadı, sadece kırım oldu. Alevilik tarihinde Dersim en önemli bölgelerden biri dir. Çeşitli dönemlerde ne kadar

Protestan, solcu fikir akımları, ve de Türk, Kürt, Zaza ve Kırmanci milliyetçiliği Dersimliler üzerinde etkilerini bıraktılar ise de, yine de çoğunluk “Elevi” kimliğine bağlı kaldı.

Göç, protesto uşağı ve Alevi uyanışı

Göç ile geleneksel kırsal Alevi manzarası 20nci yüzyılın ikinci yarısında tamamen değişti. 1915’teki ağır olaylardan sonra önemli yatırımlara rağmen doğu vilayetlerine huzur ve refah dönmedi. Bu genel ve uzun süreli durumdan çok sayı Alevi de etkilendi. Kendi köylerinde çocukları için haklı olarak gelecek göremeyen aileler şehirlere, batı Anadolu’ya ve Avrupa’ya göç etmeye başladılar. Bu göç geleneksel kırsal Alevi organizasyonunu büyük ölçüde yok etti. 1960larda aileleriyle beraber şehirlere göçen ve ilk olarak yüksek öğrenimle tanışan Alevi gençlerin çoğu dini bir kenarda bırakıp seküler sosyalizm ile toplumun problemleri için çözüm aramaktaydılar.

12 Eylül’deki Cunta bu mücadeleye ve vizyonlara sert bir son verdi.

1980lerde yeni, açık ve şehirli bir Alevilik ortaya gelmeye başladı. Bu rönesansta Avrupa’daki diaspora önemli rol oynadı. Sivil toplumun güçlü olduğu liberal bir ortamda Aleviler artık asırlar süren korkularını bırakıp açıkça örgütlenebildiler - her ne kadar yakın zamanında da Türkiye’de Alevi-Bektaşî dernekleri bölücülük suçlamasıyla kapatıldı ise de.

Sonuç

Avrupa’nın cennet olmadığını siz göçmenler herkesten iyi bilirsiniz. Toplumsal hürriyet büyük ise de, rekabet yorucu dur, ve en alttan başlamak oldukça zor dur. Entegrasyonu başarmak birkaç senelerin işi değil, iki üç kuşağın işidir. Buradaki insan sosyal ve manevi hayatını kendi kurmalıdır. Bireylerin ve grupların kendi güçlerine, inisiyatiflerine ve yaratıcılıklarına birçok sorumluluk bırakılıyor. Alevilik dinamik yapısıyla ve evrensel değerleriyle özgür bir sivil toplum için olumlu, uyumsal ve modern bir yapıtaşını oluşturabilir. Özellikle de boşlukta ya kimlik bunalımında bulunan göçmenler ve göçmen çocukları için yol gösterici de olabilir.

Eski tarihe baktığımızda, Aleviliğin doğum yeri ve zamanı ne yedinci yüzyıldaki Arabistan, ne Orta Asya’daki şamanist ortamdır. Aleviliğin doğum yeri ve zamanı Hıristiyanlık ve İslam arasında bulunan Orta Çağ’daki Küçük Asya’dır. 13üncü ve 14üncü yüzyıllarda dini ve siyasi açıdan mültipolar olan bir Anadolu’da gezen efsanevî Türkmen Babalar, Horasan ve Rum erenleri, hoşgörülü ortam yaratıp, zaviyeler ve tekkeleri kurdular.

Ruhi huzurlarını hem de varlıklarını o narin enterkültürel ortamda buldular. Kendi ülkelerinin görünürde tek-dini olduğunda, bugünkü Türkiyelilerin ve özellikle Alevilerin gittikçe plürikültürel olan Avrupa'ya yakınlaşmak istemeleri bu eski tarih ile de ilgili dir.

Ayrıntıları bir yana bıraktığımızda Anadolu Aleviliğinin en çarpıcı özelliği kendi kimliğini kaybetmeden Hıristiyanlar ile beraber iç içe yaşamasıdır. Modern çağdaki Hıristiyanların çoğu seküler, ama yine de inançsız değil dirler. Aleviler diğer Müslümanlara göre buradaki topluma genelde daha kolay entegre olabiliyorlar. Dilerim ki bu avantajlarıyla son derece önemli olan Batı ve İslam diyaloguna da katkıda bulunabilsinler. Alevilerin barışçı ve demokratik mücadelesi Türkiye için de çok önemli. Ayrıca geldiğiniz bölgelerde birçok adım da atılmalı. Doğu Anadolu'da sizin beşiğiniz olan binlerce köy yeniden inşa edilmeli. Bu büyük hedefe siyasi güven ve çoğulcu hoşgörü içinde, sivil toplumun, diasporanın, yerli güçlerin, devletin ve Avrupa'nın yapıcı ve eleştiriye açık olan iş birliğiyle ulaşılabilir.

Teşekkür eder, hepinize içtenlikle başarılar dilerim.

*****

Dinleyecilerin soruları

1) Konuşmanızda Balaban aşireti reisi Gül Ağa ismi geçti. Bu kişi hakkında detaylı bir bilginiz ve araştırmanız var mıdır? Ben de aynı aşirettenim.

Cevap: Kendimin araştırmam yok. Toplumsal Tarih dergisinin Aralık 2001 sayısında İttihat Terakki ve Balaban aşireti üzerine yayınlanan bir makale var. Buna dayanarak bu alaydan söz ettim. Özellikle de bu makalede İttihat Terakki Erzincan şubesi ile Balaban aşiret reisi Gül Ağa arasındaki yazışmalar yayımlandı. Örneğin Birinci Dünya Savaşının başında Balaban aşiretinden çete istendi. Bazı araştırmacılar bu çetenin 1915'teki tehcir sırasında kullanıldığından şüphelenmektedirler.

2) Toplumların sosyolojik ve etnik yapısını bu denli yakından ilgilenmeniz dilerim sırf bilimsel amaçlı olsun lütfen kuşkuvarım da haklı olmadığını söyleyebilirmisiniz.

Cevap: Evet, tarihçi olarak bilimsel araştırma yapmaya çalışıyorum. Sadece Alevi dostu olarak değil, bilim adamı olarak konuştum. Görevim de bu dur. Ama tabi ki bilim adamların çalışmalarına arkasında motivasyonlar var. Başka bir kökten gelsem de, Alevilikte beni motive eden birçok noktalar var. Evrensel değerlerini ve büyük ölçüde manevi dünyalarını paylaşmaktayım, bu konuda derin sempati var.

3) Ermeni Soykırımı İsviçre Parlamentosunun onayına sunuldu mu? Sizce bu soykırımı onaylayıp onaylanmaması siyasilerin-parlamentelerin işimidir? Yoksa siz tarihçilerin görevimi? Niçin i politikanıza malzeme yapılıyor?

Cevap: Evet, sunuldu, fakat daha onaylanmadı. Toplum, devlet, hepimiz tarih içinde yaşıyoruz. Bu nedenle tarihi problemler sadece tarihçilerin işi değildir. Bu soykırım konusunda uluslar arası tarihçiler görevlerini önemli ölçüde yerine getirdiler ve net bir tablo çizdiler. Fakat toplumsal ve diplomatik platformda ve Türk i ve dış siyasetinde halen İttihat ve Terakki'nin tarih versiyonu yaygındır. Üzülerek bu davanın parlamentoya sunulmasının hem mantığını ve gereğini görmek zorundayız.